

Predgovor

Niti jedno razdoblje hrvatske povijesti osim možda Drugog svjetskog rata ne pobuđuje toliko interesa i kod znanstvenika i u široj javnosti kao što je period koji se tradicionalno naziva dobom hrvatskih vladara ili starohrvatskim razdobljem. Što se tiče znanstvene, ali i neznanstvene, publicistike, možemo reći da je zapravo paradoksalno da je na osnovu tako malo tragova prošlosti napisano toliko puno. Prvi hrvatski kralj Tomislav, sudeći po pažnji koja mu se daje u nazivima ulica i trgova te u umjetničkim djelima, pa i u suvremenoj popularnoj kulturi, jedna je od najomiljenijih osoba hrvatske povijesti iako sve što o njemu možemo reći stane u nekoliko rečenica, a ne postoji ni suglasje u znanosti možemo li ga uopće smatrati prvim kraljem i je li uopće okrunjen, dok o njegovu izgledu i karakteru, godinama života i obiteljskim vezama nemamo nikakvih podataka. Do prije dvjestotinjak godina bio je i znanosti i puku potpuno nepoznat. Ni za jedno drugo razdoblje hrvatske povijesti ne postoji toliko poteškoća u dataciji i kronologiji pojedinih događaja, osoba i procesa, pa i u određivanju samih granica države. Za razdoblje od oko sto pedeset godina u sedmom i osmom stoljeću praktički čak ne postoji gotovo ni jedan pouzdan podatak ni u pisanim ni u materijalnim izvorima. Zbog svega toga znanstvenici se ne slažu ni oko pitanja tko su Hrvati, odakle su, kako su i kada (i jesu li uopće) došli. Različita mišljenja pojedinih autora o ovim i drugim pitanjima koja se javljaju prilikom istraživanja prvih stoljeća hrvatskog srednjovjekovlja prisutna su i u ovoj sintezi.

Želja je uredništva bila da se, poštujući slobodu znanstvenog istraživanja, i u tome pokaže složenost problematike istraživanja ovog razdoblja. U pojedinim slučajevima dana su i neka nova originalna rješenja, još neobjavljena u drugim radovima, jer dio suradnika čine i mlađi znanstvenici koji su upravo na nekim temama iz rano-srednjovjekovne povijesti obranili svoje doktorske disertacije. Nastojalo se također potaknuti i otvaranje tema i pitanja vezanih uz gospodarstvo, okoliš, pravo, vojsku, duhovnost, obitelj, svakodnevni život – pomalo zanemarenih u prikazima hrvatske povijesti budući da su ostala u sjeni velikih tradicionalnih problema o kojima se raspravlja još od početka moderne historiografije u devetnaestom stoljeću: ishodište Hrvata, kristijanizacija, datacija i genealogija dinastije, integracija hrvatskih prostora u državnu cjelinu, politički odnos prema velikim silama Istoka i Zapada. Kako su pak spomenute zanemarene teme redovito prisutne već generacijama u svjetskoj historiografiji ovog razdoblja, osjećala se određena manjkavost u sagledavanju cjeline života hrvatskog ranog srednjovjekovlja usprkos stalnom tematskom i metodološkom napretku domaće historiografije. U nekim slučajevima, istraživanja nekih

problema nisu došla do izražaja u prethodnim sintezama hrvatske povijesti te su tako ostala nedostupna široj javnosti izvan struke, a ponekad i izvan uskog kruga znanstvenika unutar struke. Svjesni smo da otvaranje nekih novih pitanja (kao i uključivanje nekih novijih otkrića iz zadnjih godina) zahtijeva daljnja promišljanja historije i srodnih joj znanosti, ali nam je želja da knjiga bude poticaj i takvim istraživanjima i znanstvenoj diskusiji. Otvaranje novih istraživačkih pitanja vezanih za prošlost omogućava nam da osvijestimo i probleme i pitanja koja su važna za današnje generacije u vremenu kad se suočavamo s brojnim promjenama u svijetu oko nas i u nama samima.

Današnja je historiografija svjesna da otvaranje novih pitanja i razvoj novih metodologija ne podrazumijevaju i sagledavanje jasnih i jednoznačnih odgovora. Rani srednji vijek je uistinu u odnosu na razdoblja i prije i poslije njega mračno doba, ne toliko zbog svoje neciviliziranosti i materijalne i kulturne bijede, kao što se u popularnoj kulturi još uvijek često površno prikazuje, koliko zbog oskudice izvora od kojih je velik dio zapsan mnogo kasnije od vremena o kojemu govori te je zbog toga često s pravom ili nepravom osumnjičen kao tendenciozan ili čak jednostavno krivotvoren. S druge strane, budući da se radi o razdoblju u kojem hrvatski narod prihvaćajući kršćanstvo i postupno oblikujući strukture društva i vlasti stupa na europsku pozornicu, to davno vrijeme trajno zadržava privlačnost u potrazi za ishodištima identiteta, identiteta koji se, doduše, usprkos upozorenjima moderne znanosti, obično poistovjećuje s identitetom nacije kakav se postupno oblikovao tek tijekom razdoblja nacionalne integracije u devetnaestom stoljeću. Zbog toga se i rani srednji vijek tradicionalno u duhu nacionalno romansirano mišljenja uokviruje kao razdoblje trajanja dinastije vladara »domaće krvi« nakon koje slijedi dugo razdoblje izmjenjivanja dinastija stranih vladara. Iako je znanost odavno opovrgla da je dolaskom dinastije iz susjedne zemlje došlo do kraja hrvatske državnosti, tradicionalno razgraničenje epoha ranog i razvijenog srednjeg vijeka na prijelazu jedanaestog i dvanaestog stoljeća zadržalo se i dalje u upotrebi, te se godina krunidbe Kolomana Arpadovića za hrvatskog kralja 1102. duboko usjekla kao razdjelnica dvaju doba.

Dolazak Arpadovića na vlast jest značajna razdjelnica. Promjena sjedišta vladara mnogo više nego njegovo podrijetlo utjecat će na razvoj hrvatskih prostora i društva, ali promjene neće nastupiti naglo i iznenada. Ova sinteza hrvatske povijesti želi uzeti u obzir razdjelnice koje se temelje više na društvenim i kulturnim promjenama, koje se odvijaju postupnije u odnosu na one političke te više utječu na promjenu načina života i mentaliteta. Zbog toga se kao kraj hrvatskog srednjeg vijeka više ne uzima prijelaz jedanaestog u dvanaesto stoljeće, već se granica pomiče za još pedesetak godina. Možemo reći da je u određenom smislu kratkim periodom vlasti energičnog cara Emanuela Komnena nad dijelom hrvatskih zemalja druga polovica dvanaestog stoljeća ujedno i oproštaj od postupno odumiruće prisutnosti velikog Istočnog Rimskog Carstva koje je svojom političkim, gospodarskim i kulturnim djelovanjem imalo veliki značaj u našim krajevima u prethodnom periodu. Međutim značajnije su kulturne promjene: od druge polovice dvanaestog stoljeća uistinu se može primijetiti veća količina pisanih izvora koja je rezultat i promjene pogleda na značenje i ulogu pisane riječi slično kao što smo i mi danas svjedoci ubrzanih društvenih i kulturnih promjena koje novi mediji donose u doživljaju i tumačenju informacija. Društvo se u dvanaestom stoljeću prestaje oslanjati na usmena svjedočanstva u rekonstrukciji pravne prošlosti i okreće se pisanom dokumentu kao jedinom pravno utemeljenom dokazu za vlasništvo i status u prošlosti. Upravo je druga

polovica dvanaestog stoljeća i razdoblje kada se prepisuje, pa i konstruira velik dio izvora koji se pozivaju na događaje, osobe i institucije u prošlosti, zbog čega istraživač uvijek mora biti na oprezu u pokušaju razlučivanja istine o ranosrednjovjekovnoj prošlosti i predodžbe koju su o njoj imale osobe i institucije koje su sačuvalе/oblikovale izvore.

Zbog oskudnih tragova prošlosti i problema njihova tumačenja, istraživači ranosrednjovjekovne prošlosti stalno su upućeni na interdisciplinarnost. Ona se u proučavanju prošlosti često zaziva kao potrebna, ali za ovu epohu to nije samo težnja, već upravo nužnost. Zbog toga i ova knjiga donosi plodove suradnje raznih disciplina – historije, arheologije, filologije, povijesti umjetnosti, antropologije. Namjera nam je, kao što je već spomenuto, ukazati da se usprkos skromnijim i stereotipnijim izvorima, u težnji za što potpunijim prikazom hrvatske povijesti tog razdoblja i njezinim uklapanjem u kontekst svjetske historiografije, mogu i moraju otvoriti i teme koje su još uvijek ostale zanemarene u sjeni tradicionalne povjesnice. Možda nam, zapravo, iščitavanje povijesti iz krhotina ne ostavlja mogućnost izbora »važnijih« tema, već nameće sagledavanje ljudskog bivstvovanja u cijelosti.

Povijest hrvatskog prostora i stanovništva razmatrana je i u kontekstu regionalne povijesti pri čemu se nastojalo usporedno promatranje hrvatske i drugih »južnoslavenskih« povjesnica nužno smjestiti između krajnosti pretjeranog naglašavanja (ponekad nepostojećih) veza i njihova (često potpunog) zanemarivanja – ponajprije stoga što je povijest ranosrednjovjekovne Hrvatske uistinu teško razumjeti izvan poznavanja njezina složenog povijesnog okruženja na razmeđu Istoka i Zapada. Osim toga hrvatsku se povijest željelo prikazati i u sklopu povijesti velikih političkih, gospodarskih i kulturnih sustava koji su je doticali i prožimali – Karolinškog (odnosno potom Otonskog pa Svetog Rimskog) i Bizantskog Carstva, pa papinstva kao rastuće duhovne sile, te također i u sklopu povijesti Venecije, Ugarske i Južne Italije kao centara i prostora koji će već u ranom srednjem vijeku razviti – na različite načine i intenzitete – političke, gospodarske, društvene i kulturne kontakte s našim prostorima. Na taj se način i hrvatska povijest može potpunije sagledati u prožimanju s tijekovima europske povijesti.

Zahvaljujemo pojedincima i ustanovama koji su ustupili slike za korištenje, pri čemu posebno treba istaknuti Arheološki muzej Istre, Arheološki muzej u Splitu, Arheološki muzej u Zadru, Arheološki muzej u Zagrebu, Državni arhiv u Dubrovniku, Gradski muzej Vinkovci, Književni krug Split, Konzervatorski odjel u Rijeci, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i rani srednji vijek, Motovun – Zagreb, Muzej-Museo Lapidarium Novigrad-Cittanova, Muzej Slavonije, te Jacqueline Balen, Ivana Basića, Zvonimira Bojčića, Maricu Čunčić, Krešimira Filipeca, Tomislava Galovića, Nikolu Jakšića, Jasnu Jeličić-Radonić, Vicka Kapitanovića, Damira Krizmanića, Željka Krnčevića, Nikolinu Maraković, Mirjanu Matijević Sokol, Antu Miloševića, Antu Pitešu, Ivu Puniša, Gordana Ravančića, Tajanu Sekelj Ivančan, Trpimira Vedriša, Filipa Vukušu. Zahvaljujemo i izvršnom uredniku Luki Vukušiću na preciznosti u pristupu i predanom radu na knjizi. Također, zahvaljujemo i Josipu Bratuliću i Stjepanu Damjanoviću koji su pristali ustupiti slike iz svoje knjige *Hrvatska pisana kultura. Izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XXI. stoljeća I* (Križevci – Zagreb 2005) te Nadzornoj službi za povijesna, umjetnička i etnoarheološka dobra pokrajine Friuli Venezia Giulia (Soprintendenza per i beni storici, artistici ed etnoantropologici del Friuli Venezia Giulia) za ustupanje ekskluzivnih snimki Čedadskog evangelijarja.

Predajemo knjigu čitateljstvu uz par završnih napomena. U knjizi je kod bizantskih imena korišten latiniziran oblik (npr. Nicifor umesto Nikifor) u skladu s hrvatskom tradicijom iako se u historiografiji u posljednje vrijeme više koristi grecizirana varijanta. Korištena je gdje god se mogla i običajna hrvatska inačica stranih imena mjesta i osoba (npr. Carigrad umjesto Konstantinopol, Čedad umjesto Cividale), ali je pri prvom spomenu unutar određene cjeline u zagradi naveden i naziv u izvornom jeziku. Neka su imena, ondje gdje je ocijenjeno da bi to bilo prearhaično za današnjeg čitatelja, ipak dana u suvremenoj, a ne tradicionalnoj, verziji (npr. Akvileja umjesto Oglej). Nastojalo se i na taj način uskladiti tradiciju i suvremenost.

U Zagrebu, 1. ožujka 2015.

Zrinka Nikolić Jakus